

УДК 321.7:32-027.21

<http://orcid.org/0000-0002-1854-4319>

<http://orcid.org/0000-0001-5538-8100>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.167271>

Н. П. Москальова, Л. М. Лінецький

КАТЕГОРІЯ «НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА» В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Автори розглядають сучасні концепції національної еліти в українській науковій літературі з точки зору соціально-статусного та соціально-ціннісного підходів. Показано, що магістральним напрямком висвітлення ролі політичної еліти в сучасних вітчизняних дослідженнях є ціннісний підхід, тобто її розуміння як соціальної групи, яка покликана забезпечувати розвиток держави та добробут її громадян. При цьому висвітлення значення соціального статусу еліти носить другорядний характер. Оцінки же результатів діяльності сучасної вітчизняної політичної еліти є здебільшого негативними.

Ключові слова: національна еліта, політична еліта, класифікація еліт.

Н. П. Москалева, Л. М. Линецкий

КАТЕГОРИЯ «НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭЛИТА» В СОВРЕМЕННОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ НАУЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Авторы рассматривают современные концепции национальной элиты в украинской научной литературе с точки зрения социально-статусного и социально-ценностного подходов. Показано, что магистральным направлением освещения роли политической элиты в современных отечественных исследованиях является ценностный подход, то есть его понимание как социальной группы, которая призвана обеспечивать развитие государства и благосостояние ее граждан. При этом освещение значение социального статуса элиты носит второстепенный характер. Оценки же результатов деятельности современной отечественной политической элиты в основном негативными.

Ключевые слова: национальная элита, политическая элита, классификация элит.

N. Moskaleva, L. Linetsky

CATEGORY «NATIONAL ELITE» IN MODERN DOMESTIC SCIENTIFIC LITERATURE

The authors examine the modern concept of national elite Ukrainian scientific literature in terms of social status and social value approach. It is shown that the trunk area highlighting the role of the political elite in modern domestic research is value-based approach, ie understanding it as a social group, which aims to ensure the development of the state and welfare of its citizens. This coverage importance elite social status is a minor character. Estimates are results of modern national political elite is mostly negative.

Keywords: national elite, political elite, elite classification.

Категорія «національна еліта» традиційно вважається одним із основних базових елементів інтеграції сучасного українського суспільства як

у плані державотворення, так і в процесі розбудови сучасної української нації. Аналіз наукових публікацій з даної проблематики засвідчує, що у тлумаченні самого поняття «політична еліта» можна виокремити два основні підходи: соціально-статусний (еліта як представники вищого класу, які здійснюють керівні, управлінські функції у суспільстві — Г. Моска, В. Паретто, Р. Міхельс, Ч.Р. Міллс) та соціально-ціннісний (еліта як творча меншість, що здатна вносити інноваційні зміни в суспільне життя та зберігати моральні цінності — А. Тойнбі, Х. Ортега-і-Гасет). Це свідчить про відсутність визначення самої сутності даного наукового поняття[7].

У сучасній вітчизняній науковій літературі теж немає єдиного розуміння даної категорії. Так, Л. Герасіна та О. Фролова виділяють дві конкуруючі фракції національної еліти: відсторонену від державної влади «еліту духу» та «реально правлячий істеблішмент (політичний і економічний, який нерідко прагматично нехтує законами моралі й права» [5]. О. Маркозова пропонує розглядати у складі національної еліти три найбільш значущі елітні групи: економіко-технократичну, політико-правову та культурницьку [13].

Але все ж таки в сучасній українській науці переважає сприйняття еліти як виключно політичного явища. Внаслідок цього у словниках визначення еліти подається у наступному вигляді: «Еліта політична (від фр. elite – кращий, вибраний, відбірний, від лат. eligo – обираю) – група (або сукупність груп), що виділяється в суспільстві впливом, привілейованим становищем та престижем, безпосередньо та систематично бере участь у прийнятті рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї» [4].

Проте, таке визначення та сприйняття не є беззаперечним. Дійсно, не можна не погодитися із тим, що еліта – це група (або сукупність груп). Але при такому трактуванні еліти важко, або взагалі неможливо прослідкувати такі речі як наприклад спільність, ні подібність властивостей чи ознак, об'єднання єдиною метою чи ідеєю, територіальна близькість.

Метою даної статті є розгляд сучасних концепцій національної еліти в українській науковій літературі.

Найбільш завершеною сьогодні є концепція еліти, запропонована львівським політологом Борисом Кухтою. Дослідник визнає правомірність структурного розподілу суспільства на еліти та маси. Існування ж еліти він вважає результатом розподілу праці (тобто керувати й управляти повинні професіонали – це їх функція у суспільстві, бо вони систематично приймають політичні рішення). Сутність самого поняття «еліта» він розглядає як певний комплекс рис, притаманних вузькій суспільній верстві. При цьому еліту він також визначає як явище передусім політичне: «Політична еліта – це вузька верства особистостей, яка систематично приймає політичні рішення й організовує їх виконання, контролюючи даний процес» [11, с. 58]. На думку дослідника, професіонали приймають законодавчі, виконавчі, судові рішення, керують державою і суспільством, плануючи управлінську діяльність, визначаючи її важливі організаційні принципи, норми й зміст праці виконавчого апарату (бюрократії), підбирають, виховують і прощовхують необхідних суспільству лідерів. Усі решта – це об'єкт діяльності еліти, яка виступає носієм певного змісту відносин, стосунків та зв'язків. Він погоджується з сучасними російськими дослідниками, які вважають, що будь-яку панівну верхівку (особливо у перехідний період), можна назвати елітою [11, с. 16-22, 234, 202].

За критерієм досягнення елітного стану Кухта поділяє еліти на легітимні і нелегітимні. Цей розподіл стосується не тільки (та не стільки) способу приходу до влади, скільки методів подальшої діяльності. Панівним методом реалізації влади легітимними елітами є переконання, компроміси. Частка примусу є відносно невеликою та вкрай унормованою, суспільство має широкі права в рамках законів. Нелегітимні еліти, які часто приходять до влади „на багнетах”, нав'язують свою владу попри спротив та невдоволення численних або впливових частин суспільства. Тому вони панують загальний примус, насильство, обмеженість громадянських прав.

Ця концепція еліт є поширеною в сучасній українській політичній науці, але далеко не єдиною. Найменш суперечливе визначення еліти

українськими науковцями дає «Універсальний словник-енциклопедія» за редакцією Мирослава Поповича: «Еліта – група людей, яка вирізняється чи має привілеї порівняно з рештою суспільства з огляду наявності певних ознак чи матеріальних цінностей, що цінуються суспільством» [15, с. 467-470]. Проте, слід зауважити, що у даному визначенні відсутня така важлива річ, як наявність впливу на інші верстви суспільства, яку більшість сучасних українських науковців цілком обґрунтовано вважають важливою ознакою еліти.

Світлана Чукут досліджує проблеми відродження духовної культури в управлінському вимірі. При цьому питання проблем еліти не залишаються поза увагою її наукового інтересу. Соціальний механізм формування творчої еліти вона вважає таким, що зумовлений насамперед природою функцій та ролей, що їх виконує чи має виконувати кожна національна еліта в суспільному розвитку.

До таких ролей дослідниця відносить роль носія спадкоємності національної культури, яка забезпечує ідентичність народу. Також це роль генератора нової інформації (примноження знань і соціального інтелекту, наукового потенціалу нації тощо), необхідної для виходу на вищий рівень соціального розвитку. Важливою вважається роль провідника народу на шляху національного відродження та суспільного поступу. Крім того, еліта має виконувати роль активного учасника взаємопроникнення вітчизняного та світового досвіду з метою визнання країни світовою громадськістю та підвищення її міжнародного авторитету. Також важливою є роль акумулятора знакових систем культурного поля інших народів та ініціатора загальнолюдського спілкування і діалогу між народами; роль творця національної духовної культури та роль охоронця духовних цінностей, історичної пам'яті, традицій тощо з метою консолідації нації [17, с. 85-86].

Дослідження сучасного українського науковця Марії Пірен щодо ідентифікації та функціонування національної еліти також можна вважати важливим внеском у розвиток теми. Вона визначає еліту як меншість

суспільства, що становить достатньо самостійну, вищу, відносно привілейовану групу, наділену особливими психологічними, національними і політичними якостями, яка бере безпосередню участь у затвердженні і здійсненні рішень, пов'язаних з функціями управління, розвитку науки і культури (тобто творчі функції). Аналізуючи концепції окремих авторів вона визначає наступні функції національної еліти:

- бути «аристократією духу», служити взірцем у суспільстві;
- мати спроможність організувати суспільство та повести його за собою (мірилом вартості кожної справжньої аристократії є її здатність творити нові цінності);
- піклуватись про суспільні інтереси понад усе, а лише потім – про потреби свого прошарку та особисті інтереси [14].

Виходячи з класифікації еліти за різними критеріями, дослідниця поділяє еліту на центральну та регіональну, правлячу і контреліту, на еліту і антиеліту, на еліту діючу і резервну, на еліту панівну і опозиційну. Вона зазначає про можливість типологізації еліти за фаховою приналежністю: політична, військова, освітянська, творча, управлінська тощо. М. Пірен доводить, що сучасна українська управлінська еліта сприймається скоріше як контр еліта, якій не вдаються комплексні соціальні перетворення, і яка не витримала випробування на моральну зрілість.

Деякі сучасні українські науковці вважають ознаками належності до елітної групи лідерство у певній сфері життя чи галузі діяльності, професіоналізм у виконанні роботи, матеріальне і духовне становище у суспільстві [7].

Останнім часом в українській науці намітилася тенденція до виокремлення нових видів еліти. Наприклад, з використанням загально-історичного підходу типи та функції еліти досліджує львівський політолог Любомира Мандзій. Об'єктом своїх досліджень вона обирає правлячу політичну еліту, яку визначає «...як особливий прошарок політичної еліти, що перебуває при владі або здійснює безпосередній вплив на неї» [12, с. 190]. З

цим визначенням можна сперечатися, оскільки перебування при владі або здійснення впливу на владу ще не є визначальною ознакою еліти, а тим більше політичної.

Серед останніх робіт із дослідження еліти на увагу заслуговують праці К. Баранцевої, яка використовує соціально-філософський підхід для з'ясування основ буття еліти. Її визначення відзначається неполітичним, філософським забарвленням: «...еліта є визначальною силою історичного (в тому числі й політичного) процесу, творцем семантичного поля культури, резонатором та регулятором усіх суспільних змін» [2, с. 22]. Така достатньо широка характеристика не дозволяє чітко назвати критерії, за якими можна віднести людину до еліти, але в той же час дозволяє зрозуміти важливість та масштабність існування еліти в суспільстві.

Інший сучасний український дослідник еліти в сфері державного управління О. Крюков дає визначення еліти як політико-управлінському явищу: «Політико-управлінська еліта – це складова меншість суспільства, внутрішньо диференційована, неоднорідна, але відносно інтегрована спільність осіб (або сукупність груп), що більшою або меншою мірою володіє якостями лідерства та підготовлених до виконання політико-управлінських функцій, яка займає керівні позиції в суспільних інститутах та (або) безпосередньо впливає на прийняття управлінських рішень в суспільстві» [10, с. 54].

Слід звернути увагу також на ідеї М. Головатого стосовно розуміння національної еліти як позакласової соціальної групи, що виражає інтереси суспільства і забезпечує суспільний розвиток країни. Він обґрунтовує наступні напрямки поведінки і дій національної еліти:

- усвідомлення, дотримання та збереження національних традицій, культури, мови, духовних орієнтирів й цінностей;
- поглиблення національно-демократичних ідей, їх утвердження і подальший розвиток;

- свідоме перебирання на себе відповідальності за стан справ у суспільстві у кризових ситуаціях суспільного розвитку [6].

- О. Воронянський сутнісними характеристиками політичної еліти пропонує вважати:

- легітимність представництва нації як колективного суб'єкта політичної діяльності та національного інтересу як інтегрального політичного інтересу нації в цілому;

- довготерміновий вирішальний вплив на прийняття найважливіших політичних рішень, що реалізуються через механізм держави, в якій колективним носієм суверенітету вважається нація як сукупність політично суб'єктних громадян);

- реальний контроль над владним розподілом ресурсів і цінностей у суспільстві, яке існує в рамках національної держави [3].

Поняття «політична еліта» дослідник визначає як інституціоналізовану соціальну групу, що здійснює політичну владу та владний розподіл ресурсів у суспільстві через механізм держави та інших інституцій політичної системи від імені нації як колективного носія суверенітету. О. Воронянський зазначає, що політичний інтерес еліти як суб'єкта влади полягає у здійсненні владних дій з реалізації свого панування і має за кінцеву мету пільговий доступ до ресурсів та цінностей. Він завжди вступає у суперечність із політичним інтересом більшості, який полягає в політичній рівності та політичній свободі. Отримуючи економічну ренту від контролю за розподілом, ця еліта прагне до монополізації в своїх руках ресурсів влади, що створює постійно діючу тенденцію до переростання демократичної системи правління в олігархічну [4]. Системну роль політичної еліти в соціальних конфліктах відзначає і І. Денисенко [8].

Як бачимо, сучасна українська наукова думка відзначається певною єдністю стосовно визнання еліти як явища з деякими особливостями сприйняття окремих аспектів її функціонування. Переважна більшість елітологів відзначають, що невід'ємними ознаками еліти є її здатність

впливати на інших членів суспільства та наявність певних якостей, які вирізняють членів еліти від загалу, а також відкритість до свого оновлення та змін. Проте, сучасні українські науковці солідарні в тому, що діяльність еліти недостатньо концентрується на покращенні служіння народу (хоча ця ідея зазначалася ще з античних часів та активно підтримувалася українськими елітологами Д. Донцовим та В. Липинським) [9].

Таким чином, магістральним напрямком висвітлення ролі політичної еліти в сучасних вітчизняних дослідженнях є ціннісний підхід, тобто її розуміння як соціальної групи, яка покликана забезпечувати розвиток держави та добробут її громадян. При цьому висвітлення значення соціального статусу еліти носить другорядний характер. Оцінки ж результатів діяльності сучасної вітчизняної політичної еліти є здебільшого негативними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атаманюк З. М. Соціально-філософські концепції української національної еліти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філос. наук : спец. 09.00.03 / З. М. Атаманюк. — Одеса, 2003. — 19 с.
2. Баранцева К.К. Феномен еліти у вимірі політичної ідеології / К.К. Баранцева // Філософська думка. — 2005. — № 1. — С. 23—43; № 2. — С.13—29.
3. Воронянський О. Національна еліта сучасної України: проблема визначення / О. Воронянський // Українознавчий альманах. — 2012. — Вип. 8. — С. 205—207.
4. Воронянський О. В. Проблема формування політичних інститутів у контексті конкурентної боротьби еліт / О. В. Воронянський // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Питання політології. — 2012. — №. 21. — С. 75—79.
5. Герасіна Л. М. Проблеми дисперсії публічної політичної влади за умов конкуренції еліт / Л. М. Герасіна, О. В. Фролова // Міжнародна науково-теоретична конференція (XXIII Харківські політологічні читання) «Влада та суспільство під впливом закону циркуляції еліт». — Харків, 2010. — С.14—16.
6. Головатий М. Кому служить політична еліта / М. Головатий // Персонал. — 2006. — № 21 (172) — С. 35—41
7. Денисенко І. Д. Проблемне поле методології політичних досліджень / І. Д. Денисенко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія.: зб. наук. пр. / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого; голова редкол. А. П. Гетьман. — Х. : Право, 2010. — №5. — С. 116—124.
8. Денисенко І. Д. Сучасна теорія конфлікту: проблеми експлікації, демаркації, класифікації / І. Д. Денисенко // Український соціум. — 2013. — №3(46). — С. 32—43.

9. Конотопцева Ю.В. Розвиток державно-управлінської еліти в Україні / Ю. В. Конотопцева // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. — Вип. 4 (26). — Дніпропетровськ : Вид-во ДРІДУ НАДУ, 2006. — С. 74—82.
10. Крюков О. Політико-управлінська еліта України як чинник державотворення : [моногр.] / О. Крюков — К. : Вид-во НАДУ, 2006. — 252 с.
11. Кухта Б. Політичні еліти і лідери. — [2-ге вид., перероб. і доп] / Кухта Б., Теплоухова Н. — Львів : Кальварія, 1997. — 224 с.
12. Мандзій Л. Особливості формування політичної еліти в Україні / Л. Мандзій // Вісн. Львів. ун-ту(Серія філософські науки). — Львів, 2000. Вип. 2. — С. 189—194.
13. Маркозова О. Особливості формування національної еліти в Україні / О. Маркозова // Міжнародна науково-теоретична конференція (XXIII Харківські політологічні читання) «Влада та суспільство під впливом закону циркуляції еліт». — Харків, 2010. — С.23—25.
14. Пірен М. Політична еліта та проблеми політичної елітаризації українського суспільства / М. Пірен // Вісник Української Академії державного управління при Президентіві України. — 2001. — № 1. — С. 242—243.
15. Политологический словарь [под. ред. В.И. Астаховой и М.И. Панова]. — Х. : Прапор, 1997. — С.193
16. Універсальний словник-енциклопедія ; [гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович]. — К. : Ірина, 1999. — 1551 с.
17. Чукут С.А. Генеза духовної культури: (управлінський вимір) : [моногр.] / С.А. Чукут. — К. : Вид-во УАДУ, 1999. — 256 с.

Стаття надійшла до редакції 26.09.2016